

Mevrouw de rector magnificus, geacht faculteitsbestuur, zeer gewaardeerde toehoorders,

1. INTRODUCTIE^{*}

Het is al eeuwen een natuurlijke intuïtie dat het eerlijker is om mensen die het niet zo breed hebben, sommige overtredingen minder zwaar aan te rekenen dan mensen die er warmpjes bij zitten – denk aan het stelen van een brood. Zoals Clara Wichmann in 1920 al naar voren bracht: iemand die ‘vagabondeert’ en daarbij af en toe steelt, tast heel wat minder belangrijke rechtsgoederen aan dan een fabrikant die zijn personeel uitbuit.¹ We kunnen nog verder terug in de tijd: ik wijs op Hugo de Groot, die meende dat als iemand een zonde begaat om aan extreme armoede te ontsnappen, dit één van de meest begrijpelijke, verontschuldigbare zonden is.² Thomas van Aquino betoogde zelfs

^{*} Dank aan Miranda Boone, Jannemieke Ouwerkerk, Mojan Samadi en Jeroen ten Voorde voor hun waardevolle opmerkingen bij een concept van deze oratie.

1 Clara Wichmann, ‘Misdaad, straf en maatschappij’, Rede, gehouden op het Congres van het Comité van Actie tegen de bestaande opvattingen omtrent misdaad en straf te Amsterdam 21 maart 1920, Blaricum: Uitgeversmaatschappij De Waelburgh, https://anarchief.org/w/images/7/79/Wichmann%2C_Clara_-_Misdaad%2C_Straf_en_Maatschappij.pdf, p. 24. Zie ook Clara Wichmann, ‘Het recht tot straffen hebben we niet’, in: *Essays over misdaad en vergelding*, ingeleid en hertaald door M. Kerkwijk, 2022, Isvw Uitgevers. Zie M. van Noorloos, ‘Vrouw en rechtsstaat #12: Clara Wichmann: “verdedigster der menselijkheid” in het strafrecht en de samenleving’, Blog nederlandrechtsstaat.nl, 27 maart 2025, www.nederlandrechtsstaat.nl/vrouw-en-rechtsstaat-12-clara-wichmann-verdedigster-der-menselijkheid-in-het-strafrecht-en-de-samenleving/.

2 ‘Those Sins, that are committed to escape Death, Imprisonment, Pain, or extreame Poverty, seem to be the most excusable.’ Hugo Grotius, *The rights of war and peace Book 1*, 1625, edited and with an introduction by Richard Tuck, 2005, Indianapolis, Ind.: Liberty Fund, book 2, ch. XX: ‘Of punishments’. Zie

dat stelen door iemand in nood niet met recht ‘stelen’ genoemd kan worden, omdat de noodsituatie het eigendom gemeenschappelijk maakt.³

Ook al zijn we inmiddels wat eeuwen verder, het basisprincipe dat mensen in een kwetsbare sociaaleconomische positie milder, of toch in elk geval niet harder, moeten worden aangepakt door het strafrecht dan welgestelde mensen, komt velen nog steeds als heel logisch en rechtvaardig voor. En in het strafrecht wordt daar toch ook rekening mee gehouden, bijvoorbeeld bij verdachten met een moeilijke jeugd?

Toch klopt dat beeld niet. Integendeel: het strafrechtelijk systeem treft mensen aan de onderkant van de samenleving veel harder dan mensen aan de bovenkant – ook in Nederland. Dat gebeurt op een aantal verschillende manieren.

Ten eerste: in veel Nederlandse gemeenten bestaan buitenslaapverboden en algemene bedelverboden. Daarvoor worden jaarlijks enkele duizenden mensen op de bon geslingerd, met boetes

J. Salter, ‘Sympathy with the poor: theories of punishment in Hugo Grotius and Adam Smith’, 1999, *History of political thought*, vol. XX. no. 2. Hugo de Groot verwijst tevens naar de Griekse orator en advocaat Demosthenes, die argumenteerde dat iemand die misdaden pleegt vanuit armoede, minder hard gestraft zou moeten worden: ‘If a rich Man be unjust, it is fit that he should be much more severely punished, than a poor Fellow whose Poverty forces him to commit the same Crime.’

3 ‘Indien echter de nood zoo dringend en klaarblijkend is, dat het overduidelijk wordt hem te moeten lenigen door dingen, die voor de hand liggen (...) dan mag iemand zijn eigen nood lenigen uit andermans bezit (...). En dit is geen eigenlijke diefstal of roof.’ *Theologische summa van den H. Thomas van Aquino*, 1265, *Latijnsche en Nederlandse tekst uitgegeven door een groep Dominicanen*, XV, Over de rechtvaardigheid. I. (II. II, Q. 57-66). https://ilorentz.org/beenakker/Summa/Aquino_Summa_15.pdf. Kw. 66 A. 7, p. 250. Zie M. Bier-son & T. Sigourney, ‘Famine, affluence and Aquinas’, *Journal of Ethics and Social Philosophy* 2023, vol. 25, no. 2.

van 110 euro voor bedelen en 170 euro voor buitenslapen. Rotterdam schreef in 2025 352 buitenslaapboetes uit; Den Haag staat op de tweede plaats met 153 boetes.⁴ Omdat we allemaal gelijk zijn voor de wet, gelden die verboden ook voor u en mij. Maar, zoals Anatole France in 1894 al naar voren bracht, als zowel armen als rijken niet onder een brug mogen slapen voel je aan je water dat zo'n algemene regel onderaan de streep misschien toch niet helemaal eerlijk uitpakt.⁵ Ook worden regelmatig boetes uitgedeeld aan dakloze mensen voor gedragingen zoals wildplassen, een activiteit waar iemand met een woning zich natuurlijk veel minder snel aan schuldig maakt dan iemand die dakloos is. En door de wooncrisis leven tegenwoordig behoorlijk veel mensen gedwongen op straat. In allerlei landen is deze tendens te zien: VN-organen en maatschappelijke organisaties waarschuwen de afgelopen jaren dan ook tegen 'strafbaarstelling van armoede'.⁶ Ik schreef eerder al over de (gebrekkige) argumentatie voor algemene bedel- en buitenslaapverboden en waarom die mensenrechtelijk problematisch zijn.⁷ Gelukkig zien we dat de maat-

4 M. van Rooy, 'Opnieuw meer boetes voor slapende dakloze mensen. Stop de boetes voor bestaan', 6 maart 2026, <https://merelvanrooy.substack.com/p/opnieuw-meer-boetes-voor-slapende>.

5 Anatole France, *Le lys rouge*, 1894.

6 International Commission of Jurists, *The 8 March Principles for a Human Rights-Based Approach to Criminal Law Proscribing Conduct Associated with Sex, Reproduction, Drug Use, HIV, Homelessness and Poverty*, 2023, ICJ; UN Special Rapporteur on extreme poverty and human rights and the Special Rapporteur on adequate housing, *Breaking the cycle: ending the criminalization of homelessness and poverty*, 26 juni 2024, A/HRC/56/61/Add.3; OHCHR, *Guiding Principles on Extreme Poverty and Human Rights*, adopted by the Human Rights Council on September 27th 2012 in resolution 21/11.

7 M. van Noorloos, 'Strafbaarstelling, armoede en sociaaleconomische ongelijkheid', *Boom Strafblad* 2024, nr. 3, <https://scholarlypublications.universiteit-leiden.nl/access/item%3A4170678/view>; M. van Noorloos & J. de Vries, 'Het criminaliseren van bedelen en buitenslapen in Nederland', in: M. Schrooten, P. Debruyne & H. Deleu, *Zichtbaar onzichtbaar. Bedelen in onze samenleving*, 2026, Owl Press, p. 95-110.

schappelijke kritiek op deze praktijken steeds verder aanzwelt, en zien we ook verandering: zo zijn in Leiden het buitenslaap- en bedelverbod het afgelopen jaar afgeschaft.⁸ Desondanks is het totaal aantal opgelegde buitenslaapboetes in Nederland in 2025 gestegen.⁹ Ook worden buitenslaapovertradingen van dakloze mensen uit andere EU-landen geregistreerd, zodat ze na een aantal registraties gedwongen kunnen worden uitgezet naar hun land van herkomst.¹⁰ De problematiek van arbeidsmigranten die met hun baan ook direct hun woning kwijtraken, is inmiddels zo wijdverbreid dat er zelfs een term voor bestaat: ‘matrasdag’.¹¹

Ten tweede raken ook boetes voor andere delicten, zoals verkeers- overtrekkingen, mensen met weinig financiële middelen bijzonder hard. In de internationale literatuur wordt ook wel geschreven over ‘poverty penalties’: financiële sancties die voor mensen met weinig geld net zo hoog zijn als voor mensen met veel geld, en waarbij minder vermogende mensen sneller alsnog vast moeten zitten als ze niet kunnen betalen.¹² In Nederland kan bij de hoogte van strafrechtelijke boetes wel rekening worden

8 J. van Raalte, ‘Leiden schrapt verbod op bedelen en buiten slapen voor daklozen’, *Trouw*, 28 mei 2025. Ook het Amsterdamse buitenslaapverbod is in 2025 opgeheven: Burgemeester Amsterdam, *Raadsinformatiebrief Stoppen met beboeten van dak- en thuislozen voor buitenslapen*, 5 juni 2025. In 2026 besloot de Utrechtse gemeenteraad om het buitenslaapverbod in Utrecht op te heffen: NOS, ‘Gemeenteraad Utrecht stemt voor einde aan boetes voor buitenslapers’, 27 februari 2026.

9 Van Rooy 2026.

10 W. Sneeep & Z. Nazaruk, ‘Van begeleiden naar werk tot gedwongen uitzetting: De Rotterdamse aanpak van dakloze arbeidsmigranten’, *Vers Beton*, 5 februari 2025, www.versbeton.nl/2025/02/van-begeleiden-naar-werk-tot-gedwongen-uitzetting-de-rotterdamse-aanpak-van-dakloze-arbeidsmigranten/.

11 NRC, ‘Nederland moet bereid zijn de prijs te betalen voor de bescherming van arbeidsmigranten’, 26 maart 2026.

12 J. Galbraith, L. AlMarri, L. Bhati, R. Brooks, Z. Green, M. Hu & N. Irshaidat, ‘Poverty penalties as human rights problems’, *American journal of international law* 2023, vol. 117, no. 3.

gehouden met iemands draagkracht (daar kom ik straks nog op terug), maar dat gebeurt lang niet altijd. Verkeersboetes, opgelegd op grond van de Wet Mulder, zijn voor iedereen even hoog.¹³ En hoog zijn ze: zoals Merel van Rooy liet zien, zijn verkeersboetes in Nederland gaandeweg enorm gestegen met als doel om de staatskas te spekken; als iemand niet (op tijd) betaalt komen er nog eens hoge bedragen bij, wat eraan bijdraagt dat veel huishoudens problematische schulden hebben.¹⁴ Een kleine verkeersovertreding levert een relatief hoge boete op in verhouding tot veel ernstiger strafbare feiten zoals mishandeling, een discrepantie waarover het Openbaar Ministerie (OM) al eens aan de bel trok.¹⁵ Inmiddels worden mensen in beginsel niet meer gegijzeld bij niet-betaling van een verkeersboete, maar tussen 1998-2018 zijn in bijna 94.000 gevallen mensen gegijzeld wegens het niet betalen van een verkeersboete.¹⁶ Bij *strafrechtelijke* boetes krijgen mensen wél nog steeds te maken met vervangende hechtenis dan wel gijzeling.¹⁷

Ten derde worden verdachten in achtergestelde sociaaleconomische posities op allerlei manieren harder geraakt door de strafrechtsketen heen. Allereerst worden ze in verhouding vaker

13 Bij het innen van de boetes zijn inmiddels wel mogelijkheden om met iemands financiële situatie rekening te houden, door bijvoorbeeld een betalingsregeling; maar dat is op eigen initiatief en er wordt niet standaard met draagkracht rekening gehouden: www.cjib.nl/geen-geld-om-je-boete-te-betalen-neem-contact-op-met-het-cjib. Zie O. Nauta & B. de Wilde, *Evaluatie Wet administratiefrechtelijke handhaving verkeersvoorschriften*, 2025, Den Haag: WODC.

14 M. van Rooy, *De Boetefabriek*, 2024, Van Gennep; M. van Rooy, 'De Wet Mulder is ontspoord en verdient een sociale herziening', *Nederlands Juristenblad* 2024/1481, nr. 24.

15 Openbaar Ministerie (Parket CVOM), *Boetestelsels in balans*, 2023, bijlage bij *Kamerstukken II* 2022/23, 29398, nr. 1076.

16 Aanhangsel *Handelingen II* 2023/24, nr. 1825; Van Rooy 2024.

17 M. Boone, P. Nieuwbeerta, S. Rap, P. Schuyt & T. Liefwaard, *Vervangende taakstraf bij het niet betalen van een geldboete*, 2021, Den Haag: WODC.